

**S.N.Kramer və onun “Tarix Şumerdən başlayır” kitabı haqqında
akademik T.Hacıyevin araşdırmaları**

Osman Əhmədzadə
ADPU-nun doktorantı

Xülasə:

Dünya ədəbiyyatında Şumer ədəbiyyatına bərabər ikinci bir qədim yazı örnəklərinə rast gəlmək çətindir və adətən dünya şumeroloqları bu ədəbiyyata ilahi motivlərin ədəbiyyatı kimi basmış, onu “göy ədəbiyyatı” olaraq səciyyələndirmişlər. Şumer ədəbiyyatı həm tarixi, həm də müasir bəşər sivilizasiyası ədəbiyyatının təməli, başlanğıcı və estetik məfkurə mənbəyidir. İlahi motivlərin ədəbiyyatı kimi baxanlarla, onu “göy ədəbiyyatı” kimi səciyyələndirənlərlə müqayisədə S.Kramer “Tarix Şumerdən başlayır” əsərində çox şeyləri analitik təhlil süzğəcindən keçirdi. Şumer tarixinin vurğunu olan S.Kramer Şumer ədəbiyyatında dünya şumeroloqlarının görə bilmədiklərini görə bilmiş və onların söyləyə bilmədiklərini söyləyə bilmişdir. Şumer əfsanə ədəbiyyatının, epik mif ədəbiyyatının içində tarixi gerçəkliyi ilk dəfə görən də bu şumeroloq olmuşdur.

S.Kramer “Tarix Şumerdən başlayır” əsərində Şumer ilə ondan sonrakı ədəbi örnəklər, hətta müasir ədəbiyyatında müqayisələr aparır kitab boyu müəllif insanlığın keçmişinə rəğbət, hörmət yaradır, diqqəti keçmişə yönəldir, əcdadımızın yetkinliyi barədə oxucuda dolğun təsəvvür formalaşdırır. S.Kramer avrosentizmlə tərbiyəlanmış şumeroloqlardan fərqli olaraq Şərqi uca mövqeyi, mədəni tarixi və tarixi mədəniyyəti haqqında ətraflı və gur səsə danışır və 20-30 illik tədqiqatından sonra öz layiqli qiymət və mükafatını da ala bilmir. Akademik T.Hacıyev “S.N.Kramer və onun “Tarix Şumerdən başlayır” kitabı haqqında” irihəcmli yazısında bütün bu vacib və aktual məsələlərə münasibətini bildirir və təbii olaraq, onun əsərlərindəki, yəni S.Kramerin sözügedən əsəri haqqında elmi fikirlərini bir məqsədə, eyni axara yönəldən mərkəzi motiv, əgər belə demək mümkündürsə, baş qəhrəman – Şumerdir. T.Hacıyevin S.Kramera söykənərək irəli sürdüyü dəlillərin, sübutların, elmi mülahizə və mükakimələrin hər biri ayrı-ayrılıqda ağılabatandır və bu məqaləmizdə bütün bunlar analitik təhlilə cəlb olunur.

Açar sözlər. Şumer, Kramer, mif, tarix, söz

Rəyçi: *prof. Mahirə Hüseynova*

**Исследования академика Т. Гаджиева С. Н. Крамера и его книги
«История начинается с Шумера»**

**Осман Ахмедзаде
Докторант АГПУ**

Резюме

Трудно найти второй древний образец в мировой литературе, равный шумерской литературе, и шумерологи мира обычно считали эту литературу литературой божественных мотивов, описывая ее как «небесную литературу». Шумерская литература является основой, источником эстетической идеологии как исторической, так и современной литературы человеческой цивилизации. По сравнению с теми, кто смотрит на литературу как литература божественных мотивов и характеризует ее как «небесную литературу», С. Крамер в «История начинается с Шумера» многое пропустил через фильтр аналитического анализа. Сделав акцент на шумерской истории, С. Крамер смог увидеть в шумерской литературе то, чего не могли видеть шумерологи мира, и он мог сказать то, что они не могли сказать. Именно этот шумеролог первым увидел историческую реальность в литературе шумерских легенд и эпических мифов.

В «История начинается с Шумера» С. Крамер сравнивает литературные образцы Шумера и более поздней, даже современной литературы, на протяжении всей книги автор вызывает сочувствие и уважение к прошлому человечества, сосредотачивается на прошлом, формирует полную картину зрелости нашего предка. В отличие от шумеров с евроцентрическим образованием, Крамер подробно и громко говорит о великом положении, истории культуры и исторической культуре Востока, и после 20-30 лет исследований он не может получить свою достойную награду и приз. Академик Т. Гаджиев в своей масштабной статье «О С.Н.Крамере и его книге «История начинается с Шумера»» выражает свое отношение ко всем этим важным и актуальным вопросам и, естественно, центральным мотивом в его произведениях, то есть в направлении его научных взглядов на творчество С. Крамера к той же цели, является, если можно так выразиться, главный герой - Шумер. Каждый из аргументов, доказательств, научных соображений и аргументов, выдвинутых Т. Гаджиевым на основе С. Крамера, разумен, и все это включено в аналитический анализ в данной статье.

Ключевые слова: шумер, Крамер, миф, история, слово

Рецензент: проф. Махира Гусейнова

**Research by Academician T. Gadjiev on S. N. Kramer and his book
"History begins at Sumer"**

**Osman Ahmedzade
Doctoral student of ASPU**

Summary

It is difficult to find a second ancient specimen in world literature equal to Sumerian literature, and the world's Sumerian scholars generally considered this literature to be the literature of divine motives, describing it as "heavenly literature." Sumerian literature is the basis, the source of the aesthetic ideology of both historical and modern literature of human civilization. Compared to those who look at literature as a literature of divine motives and characterize it as "heavenly literature," S. Kramer in "History begins at Sumer" passed a lot through the filter of analytical analysis. Having made an emphasis on the Sumerian history, S. Kramer was able to see in the Sumerian literature what the Sumerologists of the world could not see, and he could say what they could not say. It was this sumerologist who first saw the historical reality in the literature of Sumerian legends and epic myths.

In "History begins at Sumer" S. Kramer compares the literary samples of Sumer and later, even modern literature, throughout the book the author evokes sympathy and respect for the past of humanity, focuses on the past, forms a complete picture of the maturity of our ancestor. Unlike the Sumerians with a Eurocentric education, Kramer speaks in detail and loudly about the great position, cultural history and historical culture of the East, and after 20-30 years of research, he cannot receive his worthy award and prize. Academician T. Gadjiev in his large-scale article "About S.N. Kramer and his book" History begins at Sumer "" expresses his attitude to all these important and topical issues and, naturally, the central motive in his works, that is, in the direction of his scientific views on the work of S. Kramer to the same goal, is the main character - Sumer. Each of the arguments, proofs, scientific considerations and arguments put forward by T. Hajiyev based on S. Kramer is reasonable, and all this is included in the analytical analysis in this article.

Key words: *Sumer, Kramer, myth, history, word*

Reviewer: *prof. Mahira Huseynova*

Aktuallıq. Dünya ədəbiyyatında Şumer yazılarının, Şumer dastanlarının, Şumer mədəniyyətinin tarixilik baxımından öz siqləti, öz tale məqamı, öz qədim yeri və rolu var və bu baxımdan S.N.Kramer və onun "Tarix Şumerdən başlayır" kitabı dünya şöhrətlidir. Avropalı tədqiqatçının, şumeroloqunun bu əsəri ümumtürk dillərinin erkən mərhələsini əhatə edən, türkdilli xalqların, xüsusilə əski türklərin mifoloji dünyagörüşündən, həyat tərzindən,

etnoqrafiyasından, dini inam və inanclarından xəbər verən əvəzsiz bir xəzinədir. Bu xəzinəyə çoxlu türkoloqlar baş vurmuş və ondan qədərincə bəhrələnmişlər. Akademik T.Hacıyev də S.Kramerin bu əsərinin türkologiya elminin müxtəlif sahələri tərəfindən çox geniş miqyasda və hərtərəfli öyrənilmədiyini nəzərə alıb, bu qiymətli əsəri özünün təfəkkür süzgəcindən keçirmiş və olduqca maraqlı və orijinal elmi nəticələr əldə etmişdir. Xalqımızın tarixi retrospektiv baxımından, yəni dilimizin, bədii təfəkkürümüzün və mənəviyyatımızın əcdadı, kökü, qaynağı kimi Şumer yazı abidələrinə yanaşdıqda çox şeyi öyrənmiş oluruq. Belə yanaşmanı akad. T.Hacıyevin böyük həcmə malik əsərində də müşahidə edirik ki, bu yanaşma tərzini, üsulunu təhlil etmək mövzunu kifayət qədər aktual edir.

Metod. Məqalədə təsviri metod tətbiq edilir.

Annotasiya. Məqalədə T.Hacıyevin “S.N.Kramer və onun “Tarix Şumerdən başlayır” kitabı haqqında kitabının təhlilinə həsr olunur.

Şumerlər və onların dili barədə dünya şumeroloqları az yazmamış və bu sahədə dünyanın ən məşhur alimlərindən N.S.Kramerin, Y.Uoydun, Q.Çayldın, L.Bullinin, Z.Kosidovskinin, E.Reklünün, M. Belitskinin, F.Deliçin, Azərbaycan türkoloqlarından A.Məmmədovun, K.Vəliyevin, Türkiyə tədqiqatçısı O.Süleymanovun və digərlərinin əsərlərində maraqlı mülahizələrə rast gəlirik və bu araşdırmalar içərisində akademik T.Hacıyevin də adı fəxrlə çəkilməkdədir. Bu alimlərin əksəriyyəti belə bir nəticəyə gəlirlər ki, “Müasir xalqların əcdadları şumerlərdir. Şumer dili isə protürk dilidir. Mənbələrdə qeyd olunur ki, “Tarix şumerdən başlayır.” Həm də belə bir fikir vardır ki, bəşər övladı bir kökdən, bir ailədən törəyib və dünyaya yayılıblar. Bəşəriyyətin ilk başlanğıc məkanı da şumerlərin yaşayış bölgəsi olubdur. Azərbaycan adlı məmləkət, yer isə bu yaşayış bölgəsinin bir hissəsi kimi tədqiqatlarda qeyd olunur. Həm də mənbələrdə türkün rolu, xidməti onu deməyə imkan verir ki, şumer-türk əlaqələrinin, genetik qohumluğunun tarixi qədimdir. Bu, şumerlərin qədim olması ilə yanaşı, türklərin də qədimliyinə dəlalət edir (2,33). Maraqlı cəhət bir də bundan ibarətdir ki, Azərbaycan dilçilərinin əksəriyyəti öz məqalələrini olduqca gözəl səslənən “Tarix şumerlərdən başlayır...” cümləsini başlıq seçmiş və bizdən 6 min il əvvəl yaşayan şumerlərin əkinçilik, maldarlıq, mədəniyyətləri, geyim tərzləri və sair barədə məlumatlar vermişlər. Həm də hansı dil ailəsinə daxil olduğu sübut olunmayan şumerlərin tarixin ilk möcüzəsi kimi bütün dünyanı düşüncələrə qərq etdirdiyi də K.Vəliyev, İ.Kazımov, Q.Kazımov, Ə.Fərzəli tərəfindən dəfələrlə yüksək dəyərləndirilmişdir (1, 115). Hər hansı bir tədqiqatçının dəyişməyən, həmişə olmuş, həmişə olacaq təbiətini anlamaq üçün dönə-dönə abidələrə üz tutması təbiidir və həmin abidələrdən biri və birincisi olan şumer torpaq tabletlərinə S.Kramerin də müraciəti və bu müraciət əsasında gəldiyi qənaətlərin hər biri dünya şumeroloqlarını heyrətdə qoymaqladadır. Bütün bu nüanslar görkəmli türkoloq, akademik T.Hacıyevi də

heyrətdə qoymuş və bu alim heyrətdən doğan təəssüratlarını “S.N.Kramer və onun “Tarix şumerdən başlayır” kitabı haqqında” irihəcmli məqaləsində oxucularla bölüşmüşdür. S.N.Kramerin “Tarix şumerdən başlayır” əsərinin dünya arenasında bədii əsər kimi sürətlə yayıldığını, geniş oxucu kütləsi qazandığını dilə gətirən akademik yazır “S.N.Kramerin “Tarix şumerdən başlayır” əsəri dünya coğrafiyasına bədii əsər sürətlə yayıldı. Bu elmi əsər “Don Kixot”, “Ovod” romanları qədər və onlar kimi oxundu. S.Kramer yeganə şumeoloqdur ki, bütün yaradıcılıq ömrünü Şumer yazı abidələri içərisində ancaq bədii mətnlərin oxunuşuna və təhlilinə həsr etmişdir. Və təbii ki, onun elmi üslubu həmin bu şumer bədii təfəkkürünün cazibəsində və qeyri-adi düşüncə səviyyəsinin əfsununda formalaşdı; S.Kramerin gözəl yazı üslubu, elmi süjet qurma ustalığı, fəsilələrində kompozisiyaların ardıcılığındakı məntiqi, canlı dili, obrazlı ifadəsi onu, bəli, Servantes, Voyniç kimi rahatlıqla, həvəs və ləzzətlə oxutdurdu” (3,5).

Akademik T.Hacıyevin S.Kramerin kitabı haqqındakı təhlillərini oxuyarkən anlayırsan ki, şumerlərin əsl adı şumerlər deyil, “qarabaşlılar”dır. Və ikiçayarası onların ikinci vətənidir. Qarabaşlılar Qafqazda, Xəzər ətrafında, bizim qədim Albaniya ərazisində yaşamışdır. Onlar iki çayın arasında ibtidai, ancaq cəngavər, döyüşkən xalq kimi gəlirlər. Qarabaşlılar İkiçayarasında güclü dövlət qurur, böyük mədəniyyət yaradırlar. Bu dövlətin adı Şumer dövlətidir; onun yaratdığı mədəniyyət sonrakı nəsillərə və bu günümüzdə Şumer mədəniyyəti adı ilə miras qalmışdır. Qarabaşlıların yerlilər tərəfindən “şumerlər” adlandırılmasından hesab etmək olar ki, sözün məzmununda igidlik, döyüşkənlik, cəngavərlik anlayışı olmuşdur (sözün tərkibindəki “er” Albaniyadan aparılmış “ər” sözüdür) (3,12).

Şumerlərin Mesopotamiyada bir kənd mədəniyyəti ilə qarşılaşmasını xüsusilə vurğulayan T.Hacıyev məşhur şumeroloq S.Kramerə əsaslanaraq göstərir ki, bu mədəniyyəti İranın cənub-qərbindən gələnlər gətirmişdilər və həmin gələnlər müasir şərqşünaslığın və azərbaycanşünaslığın tanıdığı midiyalılardır. Beləliklə, Mesopotamiyada qohum etnoslara məxsus qədim Albaniya və qədim Midiya mədəniyyətləri birləşir (3,12; 4,239).

Şumer araşdırmaçılarının bəziləri Qarabaşlıların Mesopotamiyaya gəlişini 5min əvvəl, bəzilərini isə 6 min əvvələ aid edirlər. Şumer gil tabletlərində, yəni yazılarında bizə beş min il əvvələ aid bir bilik xəzinəsinin miras qaldığını T.Hacıyev xüsusi olaraq önə çəkir və göstərir ki, Qarabaşlıların Mesopotamiyaya gəlişi e.ə. təxminən 3300-3250-ci illərə düşür. Onlar İran (Midiya) – (söhbət sonralar Midiya dövləti kimi tanınan ərazidən gələnlərin Mesopotamiyada qurduqları səltənətdən gedir – T.H) – Sami dövrünə son qoyub Mesopotamiyada Şumer dövlətini qururlar. Şumerlərin hakimiyyəti e.ə. 2300-c illərə, kral Sarqonun Şumer səltənətinin yerində Akkad dövləti yaratmasına qədər davam edir. Min il hakimiyyət sürən şumerlər bu gün

dünyaya bir hissəsi məlum olan böyük tarixi mədəniyyəti miras qoymuşlar. Şumer mədəniyyətinin, ədəbiyyatının bizə məlum olan ən parlaq dövrü e.ə. 2700-2300-cü illər arasındadır. Məhz bu dörd yüz ildə Şumer yazısı şəkil yazısından fonetik yazıya keçmiş, böyük həcmli əsərləri, dastanları köçürmək imkanı qazanmışdır (3,12).

Qədim Misir, Çin, Yunan, türk, hind-Avropa və digər mədəniyyətlərin çıxış nöqtəsi şumer sivilizasiyası olmuş və bu mədəniyyətlərin yaxınlığı, daha doğrusu, qohumluğu şumerləri bütün dünya xalqlarına doğmalaşdırmışdır. S.Kramerə söykənən T.Hacıyev bu yaxınlıq, qohumluq, doğmalılıq tellərini və eyni zamanda Şumer dastanları ilə hind-Avropa epik əsərləri arasında təəccüb doğuracaq dərəcədə üslub və forma, kompozisiya uyğunluqlarının olduğunu əsaslı faktlarla izah edir və özü-özünə verdiyi:

-Bu eyniliklər müstəqimi törəyib, ya sonrakının əvvəlkindən xəbəri olub və ondan bəhrələnib? – sualını məntiqi baxımdan doğru-düzgün cavablandırır: “Hind-Avropa ədəbi yaradılışlarının, hətta dini ayinlərinin, Tövrat obrazlarının Şumerdəki analoqları ilə sələf-xələflik əlaqələrində (olmuş) obrazlarına dərin tədqiqatları ilə S.Kramer “hə” deyir (3,13).

-Həmin uyğunluqları türk ədəbi yaradıcılıq məhsullarında, türk tarixində də görən T.Hacıyev elmi fikirlərini dolğun bir şəkildə aşağıdakı kimi şərh edir: “Adətən Şumer-türk münasibətlərindən dil əlaqələri istiqamətində sönbət gedib. Ancaq Orxon dastanları və “Dədə Qorqud kitabı” ilə Şumer dastanları arasında adi gözlə uyğunluqlar görünür. Orxon, Qorqud dastanlarının dilindəki təkrarlar, paralelliklər Şumer dastanlarının dil poetikası ilə səsləşir. Şumer dastanları da, Orxon və Qorqud dastanları da mənzum şəkildə yaradılmışdır. Bu, Şumer dastanlarının və onlardan sonrakı türk dastanlarının təmsalında, qətiyyətlə demək olar ki, dastanın ən qədim yaradılış formasıdır” (3,13).

Akad.T.Hacıyev xeyli ortaqlı köklü semantik yuvaları olan qədim şumer sözləri ilə Azərbaycan dilinin bir sıra toponimlərinin, leksik vahidlərinin tarixi-tiploloji, tarixi-etimoloji müqayisəsini, Azərbaycan poetik təfəkkürünün dildə öz inikasını tapan mənə-forma modellərini verərək və şübhəsiz ki, S.Kramerə əsaslanaraq orijinal linqvistik təhlillər aparır. Məsələn, alim yazır ki, Şumer mənbələrində Maqan toponimi var. S.Kramer bunu “yeri bilinməyən bir ölkə, bəlkə də Misir” – deyə təqdim edir. Ancaq Maqanın İran körfəzi ətrafında yerləşməsi, Şumerlə gəmi vasitəsilə ünsiyyətdə olması mötəbər son fikirdir. Bu, Midiya, Manna ərazisidir. Midiyanın şərq mənbələrində Makta göstərilməsi, “mak” sözünün türkcə “ilan” mənası bildirməsi, ilanın Midiyanın totemi olması və Makta adının bilavasitə həmin “mak” sözü ilə bağlılığı haqqında elmdə aydın qənaət mövcuddur. Maqan toponimi də həmin məxrəcdə etimolojişdirilir: *maq//mak+an* (türkcə qədim cəm şəkilçisi). Makın (ilanın) Midiyanın totemi olması ilə bağlı Şumerlərdəki “mah” sözü sözü də diqqəti çəkir. “Mah” sözünü S.Kramer “*əsl vəzifəsi bilinməyən rahib*” kimi izah edir. Təbii ki, bu

sözü mah-max-mak-maq tələffüzlərində qəbul etmək normal fonetikaadır. Bu halda sözün dini inanc məzmunu “mak”ın totem məzmunu ilə asanlıqla bağlanır. Başqa Şumer-türk söz uyğunluqları da mah-maq yaxınlığını mümkün sayır: Şumerçə *eren* “döyüşçü” – türkcə *ərən*; yenə həmin məxrəcdə Şumerçə *ere* “qul”; Şumerçə *eyer* “bel, kürək” – türkcə *yəhər*; Şumerçə *uru* “icma” – türkcə *uruğ* “nəsil, soy, qohum”; Şumerçə *udu* “qoyun” – türkcə *quzu*; Şumerçə *giri* “ayaq” – *yeri*(mək); Şumerçə *kur* “dağ” türkcə *kurqan*; Şumerçə *karu* “ölçü” – türkcə *karu/qaru* “qol” və s. (4,393; 3,24; 5,87; 6,7-8; 7,69).

T.Hacıyev bütün bunlarla bərabər şumerçədəki isim – “kımız” (qımız), nintu (türkcədə tu “doğuağ”), a – “su” (axmaq), qarım (türkcə “arx”), subarians – suburlar, Subur, Sabir, Suvar (toponim), tenqri – “tanrı” (Allah) və s. onlarla sözü dəqiq etimolojişdirir və müasir türk dillərində bu sözlərin türkcələrin səs qanunlarına uyğun formaca qismən dəyişərək, mənaca genişlənərək və ya daralaraq işləndiyini S.Kramerin əsəri əsasında təhlil süzgecindən keçirir.

Şumerin mifik – dastanları ilə Azərbaycan qəhrəmanlıq dastanı “Dədə Qorqud kitabı”nın səsləşmələri var və bu səsləşmələri də T.Hacıyev dəqiq çözləməyə çalışır. Alimin bu səsləşmələrlə bağlı təkə bir faktına nəzər salmaqla dediklərimizi eyniləşdirə bilərik: “Maraqlıdır, dörd min əvvəl yazıya alınmış, yaranması ondan da əvvələ gedən “Enmerkar və Aratta hökmdarı” dastanı “Çox qədim zamanlarda” sözləri ilə başlanıb hadisəni müasirlərindən uzağa atır. Bu *uzaq* anlayışda qeyri-müəyyənlik var, oxuyan və dinləyən üçün tarix meydanı yaradır. “Dədə Qorqud kitabı” da həmin üslubda başlanır: “*Peyğəmbərlər əleyhüssəlam zamanına yaxın Bayat boyundan Qorqud Ata deyirlər bir ər qopdu...*” Əlbəttə, biz dastanımızın 1300 yaşını qəbul ediriksə, bunun üçün “peyğəmbər əlehüs-səlam” zamanı “qədim zamanlar” anlayışına uyğun deyil. Şübhəsiz, bu tarix sonralar islamın dastanımıza daxil edilməsi ilə bağlıdır – bu söz ən azı, peyğəmbərlər zamanından 2-3 əsr sonra türklərin – oğuzların islamaşdığı zaman ora əlavə olunmuşdur. Artıq həmin ifadə altında iki-üç əsrlik zaman kifayət qədər məsafəsi olan keçmiş deməkdir. Və təbii ki, “peyğəmbər zamanına yaxın” möhür – tarixi altında peyğəmbərimizə - islama qədərki dövr nəzərdə tutulmuşdur. Çünki son dövrlərin tədqiqlərində deyildiyi kimi, dastanın yaradılması islamdan əvvələ gedir. Və deməli, “peyğəmbər əlehüs-səlam zamanına yaxın” möhürü hadisənin – Qorqud Ata sərgüzəştlərinin keçmişdə olmasına işarə edən hansısa qəlib-ifadənin yerini tutmuşdur” (3,32-33).

T.Hacıyev istər Şumer, istərsə də Dədə Qorqud dastanlarının içinə girdikcə, hər iki qədim abidənin müstəvisindəki söz, cümlə, mətn modellərində oxşarlıqlar, uyğunluqlar görür, hər iki abidənin süjet xətlərindəki, motivasiyalarındakı dərin ideyaları üzə çıxarır. Qeyd etməliyik ki, türkoloji arenada Şumer ədəbi abidələri ilə türk ədəbiyyatından yalnız “Dədə Qorqud

kitabı” arasında müqayisəli, özü də geniş, dolğun, mükəmməl bir şəkildə araşdırmanı ilk dəfə olaraq akad.T.Hacıyev aparmışdır.

S.Kramer Şumer qəhrəmanlıq çağının, Şumer qəhrəmanlıq dastanlarının Xalqların Böyük Mühacirəti dövrünə düşdüyünü söyləyir (4,236). T.Hacıyev qeyd edir ki, bu həmin dövrdür ki, Şumerlərin əcdadı “qarabaşlılar” Qafqaz Albaniyasından Mesopotamiyaya köç etmişdir. Və deməli, Dədə Qorqud mif salnaməsinin Şumer ədəbiyyatı ilə səsləşməsinə tarixi şərait təsdiqləyir (3,53).

Nəticə. Akad.T.Hacıyevin “S.N.Kramer və onun “Tarix Şumerdən başlayır” kitabı haqqında” adlı təxminən 50 səhifəlik əsəri yalnız Azərbaycan dilinin, o cümlədən türkcələrin dillərinin qədimliyini sübut etmək üçün qələmə alınmamışdır. Eyni zamanda alim özünün orijinal düşüncə məhsullarını da ortaya qoyur və S.Kramerə istinad edərək ensiklopedik dəyər daşıyan mənbə yaradır. Sadə və aydın bir dildə yazılmış T.Hacıyevin bu əsəri qədim dilimiz, mifoloji görüşlərimiz, tariximiz, etnoqrafiyamız, psixologiyamız haqqında zəngin elmi fikirlərlə doludur.

Ədəbiyyat

1. Vəliyev K. Sözünlərin sehri. Bakı, “Yazıçı”, 1986, 303 s.
2. Xəlilov B. Müasir Azərbaycan dilinin leksikologiyası. Bakı, 2008, 442 s.
3. Hacıyev T. Seçilmiş əsərləri, II cild, Bakı, “Elm”, 2017, 490s.
4. Крамер С.Н. История начинается в Шумере. Москва, «Наука», Главная редакция восточной литературы, 1991, 239 с.
5. Дьяконов И.М. Языки древней Передней Азии. Москва, 1967, 391с.
6. Budaqova Z., Hacıyev T. Azərbaycan dili. Bakı, “Elm”, 1992, 201 s.
7. Azərbaycan tarixi (ali məktəblər üçün dərslik). Bakı, “Elm”, 1994, 502 s.